

فناور اطلاعات و کارآمدی دولتها پدیدآورنده دولت الکترونیک

دکتر اسماعیل جهان بین
عضو هیأت علمی
دانشکده شهید محلاتی

مقدمه

مطالعه تاریخ بر فراز و نشیب جوامع بشری به خوبی نشانگر این مسئله است که موضوع افزایش قابلیت و توانایی‌های نظام سیاسی و یا به اصطلاح کارآمدی دولتها، بدون تردید یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های همیشگی رهبران سیاسی کشورهای مختلف بوده است. ضرورت این امر از آنجا ناشی می‌شود که همواره دولتهای با کارآمدی بیش‌تر، از مقبولیت بیش‌تری برخوردار بوده‌اند. به عبارت دیگر، دولتها و حاکمان سیاسی همیشه سعی داشته‌اند تا از طریق افزایش کارآمدی خود و جلب رضایت مردم، پایه‌های اقتدار حکومت و سلطه خویش را مستحکم نمایند.

پیشرفتهای علمی بشر در زمینه‌های مختلف و دستاوردهای آن، با «فناوری»، همواره یکی از ابزارهای موثر در افزایش کارآمدی دولتها بوده است و دقیقاً به همین دلیل است که در طول تاریخ، نظامهای سیاسی همواره یکی از اصلی‌ترین حامیان و مشوقان دانشمندان و علما محسوب می‌شده‌اند. این امر از آنجا ناشی می‌شود که اصلی‌ترین استفاده کنندگان محصولات فکری علما و دانشمندان، در واقع، نظامهای سیاسی بوده‌اند. به عبارت دیگر، به قول میشل فوکو، فیلسوف شهیر فرانسوی، همواره رابطه مستقیمی بین دانش و قدرت وجود داشته است به طوری که دانش همواره در خدمت قدرتهای حاکم قرار گرفته است.

با کمی دقت در مسائل چند قرن اخیر به خوبی می‌توان به درستی اندیشه‌های میشل فوکو پی برد. به عبارت دیگر، پیشرفتهای شگفت‌انگیز بشر در عرصه‌های مختلف علمی، اگرچه برخی مشکلات زندگی بشر را مرتفع کرده است، ولی بیش‌تر در خدمت صاحبان قدرت سیاسی بوده است. مسئله مهمی که باید مورد توجه قرار گیرد، ارتباط موجود میان کارآمدی نظام سیاسی و اقتدار و مقبولیت آن است.

از سوی دیگر، بر اساس نظریه‌ها و اندیشه‌های متفکران و اندیشمندان سیاسی، بین شکل و نوع جامعه در هر عصر و زمانه و میان شکل و ماهیت دولتهای حاکم بر این جوامع ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که هر شکل بندی خاص اجتماعی نیازمند دولت و نظام سیاسی خاصی است. به عنوان مثال، برخی متفکران عقیده دارند که در جوامع کشاورزی و فئودالی معمولاً نظامهای سیاسی پادشاهی بر سر کار می‌آیند؛ زیرا با نیازهای جامعه فئودالی تناسب بیش‌تری دارند. به همین ترتیب گفته می‌شود که شکل مناسب دولت برای جوامع صنعتی، دولت مدرن است که طی چند قرن گذشته در بسیاری از مناطق جهان پدید آمده است.

بدین رو می‌توان گفت که با توجه به پیشرفتهای عظیمی که در عرصه‌های علمی و فنی و ارتباطی به وقوع پیوسته است و همزمان با ورود به جامعه اطلاعاتی، «دولت مدرن» دیگر توانایی پاسخگویی به نیازهای اساسی جامعه جدید را ندارد و باید به سمت «دولت الکترونیک» تغییر شکل دهد. در نتیجه، از همین رو است که در طلیعه قرن بیست و یکم و همزمان با ورود به جامعه اطلاعاتی، دولتهای الکترونیک در اقصی نقاط عالم و از جمله در کشور مقدس جمهوری اسلامی ایران در حال ایجاد شدن هستند.

مقاله حاضر در یک نگاه تحلیلی بر آن است تا موضوع فنآوری اطلاعات و مولود آن، یعنی دولت الکترونیک، را بررسی کند و نقش فنآوری اطلاعات را در کارآمدی دولت جمهوری اسلامی ایران به مطالعه بگذارد.

فنآوری اطلاعات (IT)^(۱) چیست؟

معمولاً هنگامی که از فنآوری اطلاعات سخن به میان می‌آید، بسیاری از مردم تصور می‌کنند که منظور از آن، رایانه و اینترنت است؛ در حالی که فنآوری اطلاعات یک روش است و رایانه و اینترنت ابزارهایی هستند که در این روش به کار گرفته می‌شوند. به عنوان مثال، اگر به یک از کتابفروشی‌های خیابان انقلاب در شهر بزرگ تهران سری بزنیم، متوجه

خواهیم شد که برای خرید کتاب مورد علاقه خود نیازی به سؤال کردن نداریم؛ بلکه تنها کافی است توانایی و یا جرئت استفاده از رایانه موجود در این مغازه کتابفروشی را داشته باشیم. در این محل می‌توانیم از طریق وارد کردن مشخصات کتاب مورد نیاز خود، تنها در عرض چند ثانیه بفهمیم که آیا کتاب مورد نظر در این کتابفروشی وجود دارد یا خیر. در واقع این کتاب فروشیها نخستین گام در استفاده عملی از فناوری اطلاعات، یعنی جمع‌آوری و طبقه‌بندی اطلاعات را به درستی برداشته‌اند و مطمئناً در حال برداشتن گام‌های بعدی نیز هستند. آنها با راه‌اندازی یک پایگاه اطلاعاتی برای فروشگاه و قرار دادن آن بر روی شبکه جهانی اینترنت، این امکان را به ما خواهند داد که بدون مراجعه به کتابفروشی دنبال کتاب مورد نظر خود باشیم و در گام سوم با داشتن یک حساب بانکی و یا کارت اعتباری قادر به خرید آنلاین^(۲) کتاب شویم این مثال ساده در حقیقت ارائه‌دهنده تصویری روشن از فناوری اطلاعات و کاربردهای آن است.^(۳)

اما در یک تعریف استاندارد و علمی می‌توان گفت: «مجموعه روشها و راهکارهایی را که به تولید، پردازش و عرضه اطلاعات کمک می‌کنند فناوری اطلاعات می‌گویند». رایانه‌های الکترونیکی و برنامه‌های نرم‌افزاری مربوط به آن، زیر بنای فنی، ابزار و مواد سیستم‌های اطلاعاتی مدرنی هستند که امکان ذخیره و پردازش اطلاعات را فراهم می‌کنند.^(۴) به عبارت دیگر، فناوری اطلاعات روش خاصی است که به کمک آن می‌توان اطلاعات را تولید کرد و سپس آنرا پردازش نمود و در نهایت برای استفاده دیگران آن را در اختیارشان گذاشت.

ظهور دولت الکترونیک

توسعه روز افزون فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و به ویژه ظهور پدیده شگفت‌انگیزی به نام اینترنت تأثیر عمیقی بر زندگی مردم و نیز رفتار و مناسبات اجتماعی آنان گذاشته است. امروزه بیش‌تر دولت‌های جهان در تلاش هستند تا با تکیه بر فناوری‌های جدید اطلاعاتی، روش حکومتی خود را به گونه‌ای تغییر دهند که رسالت پاسخ‌گویی به مردم را در کم‌ترین زمان ممکن و با بهترین کیفیت و کم‌ترین هزینه به انجام برسانند. ظهور پدیده‌ای به نام «دولت الکترونیک» را نیز می‌توان در همین رابطه مورد تجزیه و تحلیل قرار داد.

دولت الکترونیک در واقع به معنای استفاده سهل و آسان از فناوری اطلاعات برای توزیع خدمات دولتی به صورت مستقیم به شهروندان، به صورت ۲۴ ساعته و در هفت روز هفته است. به

بیانی ساده‌تر باید گفت که دولت الکترونیک در صدد بسترسازی مناسب جهت دسترسی هرچه بهتر و بیش‌تر شهروندان به اطلاعات و خدمات دولتی، اصلاح کیفیت خدمات و ارائه فرصت‌های گسترده‌تر برای مشارکت در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است. (۵)

دولت الکترونیک، دولتی هوشمند است که می‌تواند با استفاده از فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی، روشهای ارائه خدمات دولتی را به میزان چشمگیری بهبود ببخشد. بنابراین، می‌توان گفت که دولت الکترونیک، دولتی است که به ارائه اطلاعات و خدمات مستمر و پایدار از طریق اینترنت یا سایر روش‌های الکترونیکی اقدام می‌کند. (۶) از منظری دیگر، دولت الکترونیک را می‌توان تحقق عینی شعار دولت پاسخ‌گو دانست. این شکل جدید از دولت، ضمن پاسخ‌گویی، امکان دسترسی شهروندان به اطلاعات مورد نیاز را به بهترین نحو فراهم می‌سازد. و در یک تعریف ساده می‌توان گفت که دولت الکترونیک عبارت است از کاربرد فناوری (تکنولوژی) اطلاعات و ارتباطات (ICT) - نظیر اینترنت - به وسیله دولت‌ها، برای افزایش دسترسی و ارائه اطلاعات و خدمات دولتی به شهروندان، و کلیه کسانی که با آنها در ارتباط اند. بر این اساس گفته می‌شود که از این پس، سازمان‌های دولتی موظف خواهند بود تا روابطشان را با مردم و سایر نهادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ارزیابی و از نو تنظیم کنند.

فعالیت‌ها و اقدامات دولتی در رابطه با پیاده‌سازی دولت الکترونیک در چند سال گذشته در بیش‌تر کشورهای جهان با سرعت و جدیت روز افزونی همراه بوده است. اگر چه این پدیده هنوز با مشکلات فراوانی روبرو است و تا تحقق کامل راه‌درازی در پیش دارد، ولی از آنجا که طرح ایجاد دولت الکترونیک در کشور ما نیز با جدیت فراوانی پیگیری می‌شود و به صورت یکی از محورهای اساسی برنامه چهارم توسعه در آمده است، بررسی برخی قابلیت‌های این پدیده جدید ضروری به نظر می‌رسد.

مزایای دولت الکترونیک

بر اساس تعریفی که از اصطلاح دولت الکترونیک ارائه شد، به نظر می‌رسد این شکل جدید از دولت موقعیتی را فراهم می‌آورد تا ارائه خدمات دولتی به شهروندان به شکلی سریع‌تر و آسان‌تر انجام پذیرد. در سایه ایجاد این شکل جدید از دولت، شهروندان قادر خواهند بود تا خدمات و اطلاعات مورد نیاز خود را از هر مکانی و در هر زمان ممکن، البته تحت شرایط

خاص و رعایت استانداردهای لازم، به دست آورند؛ اما مزایای دولت الکترونیک به این محدود نمی‌شود. در یک جمع بندی کلی می‌توان خدمات دولت الکترونیک را چنین برشمرد:

۱. تسهیل ارائه خدمات به شهروندان از طریق حذف لایه‌های زائد مدیریت‌های دولتی. دولت‌های الکترونیکی می‌توانند با استفاده از فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی جدید این امکان را فراهم سازند تا مردم به اطلاعات و خدمات دولتی دسترسی آسان‌تری داشته باشند.

۲ - تسهیل فرآیندهای اجرایی سازمانها و ادارت دولتی و کاهش هزینه‌ها از طریق یکپارچه سازی و حذف تشکیلات اضافی. به دلیل استفاده از فن‌آوری‌های اطلاعاتی، حجم دولت‌های الکترونیک بسیار کوچک خواهد شد؛ یعنی همزمان با افزایش کارآیی دولت‌ها، از تعداد کارمندان و موسسات وابسته به صورت فزاینده‌ای کاسته خواهد شد. نمونه بارز این مسئله را می‌توان در مقایسه یک شرکت تجاری الکترونیکی مانند گوگل (Google) و سایر بنگاه‌های اقتصادی غیر الکترونیک به خوبی دریافت. شرکت گوگل چند سال پیش به وسیله دو جوان ۲۵ و ۲۶ ساله، که به تازگی از دانشگاه فارغ التحصیل شده بودند، ایجاد گردید و اکنون ارزشی نزدیک به ۵۰ میلیارد دلار پیدا کرده است و تنها دارای ۲۰۰۰ کارمند است؛ در حالی که ارزش دو کمپانی اتومبیل سازی فورد و جنرال موتورز، با حدود ۶۵۰۰۰۰ نفر مستخدم و با قدمتی صد ساله بسیار کم‌تر از شرکت گوگل است. (۷)

۳ - کارآمد ساختن عملیات دولتی برای تضمین پاسخ‌گویی سریع به نیازهای شهروندان. به دلیل استفاده از فن‌آوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، روابط بین مردم و سازمانها و ادارات دولتی بسیار شفاف گردیده، بر اساس استانداردهای موجود تنظیم خواهد شد. به عبارت دیگر، در سایه این شکل جدید از دولت، از این پس، در سازمانها و ادارت دولتی، ضوابط می‌توانند بدون توجه به روابط موجود میان افراد به مرحله اجرا در آیند.

۴ - امکان آموزش مادام‌العمر. آرزوی تمام نشدن آموزش با پایان یافتن دوران مدرسه، امروزه از طریق آموزش از راه دور تحقق یافته است. جامعه‌ای با نیروی کار فرهیخته که از مختصات دولت الکترونی است، نیازمند آن است که به طور پیوسته از آموزش‌های پیشرفته برخوردار باشد. در بسیاری از کشورهای جهان سوم به دلیل محدودیتهای مالی و تخصصی، دولت‌ها امکان آموزش همه افراد جامعه را ندارند. به عنوان مثال، در حالی که حدود یک میلیون و نیم نفر از جوانان ایرانی متقاضی ورود به دانشگاه هستند، تنها ده درصد آنها شانس ورود به مراکز دانشگاهی دولتی را پیدا می‌کنند. در سایه دولت الکترونیک و ایجاد مدارس و دانشگاه‌های مجازی می‌توان بر این بخش از ناکارآمدی دولت‌های مدرن فائق آمد.

۵ - توسعه اقتصادی. دولتهای الکترونیک می‌توانند در دستیابی به توسعه اقتصادی کشورهای جهان سوم نقش بسیار مهمی ایفا نمایند. انتقال آزاد اطلاعات و امکان ایجاد ارتباط میان کلیه افرادی که در عرصه‌های مختلف اقتصادی به فعالیت اشتغال دارند، می‌تواند زمینه مناسبی برای توسعه اقتصادی به شمار آید. علاوه بر این، باید توجه داشت که به منظور برقراری ارتباط با بازارهای جهانی، بهره‌مندی از خدمات ویژه دولت الکترونیک یک ضرورت اساسی است؛ زیرا امروزه اقتصاد جهانی به شکل فزاینده‌ای به سمت «تجارت الکترونیک»^(۸) در حال حرکت است. همچنین باید توجه داشت که گسترش فناوریهای اطلاعاتی و ارتباطی و کاربردهای آنها باعث ایجاد مشاغل جدیدی شده است که تا پیش از این امکان به وجود آمدن نداشته‌اند.^(۹)

۶ - توسعه سیاسی. یکی از مهمترین مسائل در ارتباط با دولت الکترونیک توانایی بسیار بالای آن در ایجاد یک نظام مردم سالار است. به نظر می‌رسد به دلیل وجود ارتباط مستقیم و بدون واسطه بین مقامات دولتی و مردم در دولتهای الکترونیکی، از این پس می‌توان شاهد نوعی دموکراسی مستقیم بود. در سایه دولت الکترونیکی مردم می‌توانند به طور مستقیم با نمایندگان منتخب خود در ارتباط بوده، مسائل خود را با آنها در میان بگذارند و حتی بر اعمال و کردار آنها نظارت نمایند. امکانات ارتباطی دولت الکترونیکی - نظیر اینترنت - می‌تواند امکانات بسیار مناسبی را برای ابراز عقیده مردم و انجام نظر سنجی‌های مختلف فراهم آورد. در همین رابطه می‌توان به مسئله رای‌گیری‌های اینترنتی، وبلاگ نویسی، اتاقهای گفت‌وگو و نشریات الکترونیکی (مجازی) اشاره کرد.

۷ - توسعه فرهنگی. گسترش ارتباطات بین مردم جوامع مختلف و انتقال آزاد اطلاعات - البته در شرایطی خاص - می‌تواند زمینه بسیار مناسبی برای توسعه فرهنگی محسوب شود. به عنوان مثال، می‌توان به پایگاههای اطلاع رسانی علمای دینی در اینترنت اشاره کرد که در کم‌ترین زمان ممکن به سؤالات فقهی و اعتقادی مردم در اقصی نقاط عالم پاسخ می‌دهند. بدیهی است که این امکان تنها در اختیار کسانی است که خود را با شرایط زندگی در جامعه اطلاعاتی هماهنگ ساخته و واقعیت دولت الکترونیکی را پذیرفته‌اند.

زندگی در جوامع اطلاعاتی و در سایه دولت الکترونیکی مستلزم بهره‌مندی از فرهنگ و آگاهیهای خاصی است که افراد جامعه چاره‌ای جز کسب آن نخواهند داشت. در تحت حاکمیت دولت الکترونیک، مردم برای زندگی کردن به ناچار باید سطح فرهنگی خود را ارتقا دهند و توانایی‌ها و آگاهی‌های لازم برای تداوم حیات خود در شرایط جدید پیش‌آمده را کسب نمایند.

چنان که در آغاز مقاله توضیح داده شد، پدیده دولت الکترونیک هنوز در آغاز راه خود قرار دارد و با مشکلات و چالشهای فراوانی روبه روست. مهم ترین چالشی که در پیش روی شکل گیری دولت الکترونیکی قرار دارد، شکاف دیجیتالی است. به عبارت دیگر، همواره این سوال مطرح خواهد بود که چند درصد از افراد جامعه امکان استفاده از فرصتهایی را خواهند داشت که دولت الکترونیک به وجود آورده است؟

با وجود این، برخی عقیده دارند که دولت الکترونیک یک انتخاب نیست؛ بلکه یک ضرورت است. با توجه به قابلیت های گسترده دولت الکترونیک برای حل بسیاری از مشکلات اقتصادی، فرهنگی و سیاسی جامعه به ویژه در جوامع جهان سوم، به نظر می رسد باید برای استفاده از امکانات و فرصت های جدیدی که در فرا روی ما قرار گرفته اند، تمام توان خود را به کار گیریم و از سوی دیگر، مراقب باشیم تا برای تهدیدات احتمالی آن راه حل های مناسبی پیش بینی کنیم.

پی نوشت ها:

- 1 - information technology.
- ۲ - online یا بر خط یعنی متصل به شبکه جهانی اینترنت.
- ۳ - سایت اینترنتی:
- ۴ - روزنامه شرق، ۲۷ شهریور ۱۳۸۳. علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- ۵ - «دولت الکترونیک کلیدی برای دستیابی به اهداف». www.ayandeh-negar.org.
- ۶ - معصومه سراج القوم و مهدی فهیمی، «دولت الکترونی در عمل» سه شنبه، ۲۹ اردیبهشت ۱۳۸۳. پایگاه اینترنتی www.iranwsis.com.
- ۷ - کاظم علمداری، انسان گلوبال ۲۹ آذر ۱۳۹۳ www.ayandeh-negar.org.
- ۸ - تجارت الکترونیکی عبارت است از خرید و فروش کالا، خدمات و اطلاعات مبتنی بر پردازش و انتقال داده های چند رسانه ای، از طریق شبکه های کامپیوتری.
- ۹ - ارزش صادرات نرم افزاری کشور هند در سال ۱۹۹۹، بیش از ۵ میلیارد دلار بوده است که این رقم بسیار بیشتر از ارزش کل صادرات غیر نفتی ایران است.